

סוריה – התהליך המדיני והמגמות האסטרטגיות

שון פיין

לעיל, כאילו המזרח התיכון החדש מצוי בהישג-יד, מאחורי האופק, היו פרי משאלות-לב ואופטימיזם חסר בסיס, יותר מאשר הערכה מדויקת של המצב.

יתר על כן, בחינת היעדים האסטרטגיים של סוריה, בשילוב עם עמדותיו של נשיא סוריה במשא-ומתן בארבע השנים האחרונות, מלמדת שרצונו של אסד להחזיר לידי את רמת-הגולן אינו חשוב לסוריה, ככל הנראה, כמו שרוצים שנחשוב. ואמנם, העיון בסדר-היעדיפויות האזוריים והפנימיים של סוריה יגלה לנו כי התועלת שבהחזרת רמת-הגולן עולה במידה רבה על המחיר שייאלץ אסד לשלם ביוקרה ובהשפעה אזורית ופנימית.

מעטים הם הפרשנים הצבאיים והאסטרטגיים החולקים על חשיבותה של רמת-הגולן. גם מנהיגי ישראל, שהיו מוכנים לשקול נסיגה מלאה מרמת-הגולן, הדגישו את חשיבותה האסטרטגית.⁴ רמת-הגולן משתרעת מעל עמק החולה המאוכלס וחופה המזרחי של הכנרת. נוסף על כך, הרמה היא אחת משלושת מקורות המים היחידים של ישראל. מנקודת-ראות אסטרטגית ישראלית, רמת-הגולן מעניקה לצה"ל התרעה מוקדמת ועמדות תצפית שאין דומות להן, ושאי-אפשר להשיג כמותן בחלופות המוצעות לה. יתר על כן, אם הסכם השלום העתידי בין סוריה לישראל ייכשל אי-פעם, ושתי המדינות יידרדו למצב מלחמה, יתברר שנסוגת צה"ל מרמת-הגולן העמידה את המדינה במצב עדין הרבה יותר. גם הכנסתן לשימוש של מערכות נשק מתוחכמות יותר אין בכוחה להפחית מחשיבותה האסטרטגית של רמת-הגולן, מאחר שרוב המערכות האלה תלויות בקרינה אלקטרומגנטית המחייבת להחזיק בשטחים גבוהים, המקנים קו ראייה, כמו ברמת-הגולן.⁵ רמת-הגולן מעניקה לישראל גם כושר הרתעה, מפני שקרבתם הגדולה של כוחותיה לדמשק (67 ק"מ) מעמידה את המשטר בסוריה בפני סיכונים גדולים במקרה של חידוש מעשי האיבה.

יורה של מדלן אולברייט במזרח התיכון בספטמבר 1997 הפיח תקווה ששיחות השלום בין סוריה לישראל, ששקעו בתרדמת, יקומו. איכשהו לתחייה. אופטימיזם זה היה, במובנים רבים, תוצר לוואי של נבואות קודמות של ידעונים לענייני המזרח התיכון שחזו את השחר העולה על מזרח תיכון חדש. יש אומרים שההערכה האופטימית ביותר הושמעה ב-9 בספטמבר 1993, כאשר פרופ' משה מעוז צפה שהסכם השלום בין סוריה לישראל נמצא כבר בהישג-יד.¹ למרבה הצער, תחזיותיו של מעוז כרעו תחת נטל המציאות המזרח-תיכונית: תנועות מבשרות רע של צבא סורי בלבנון ובסוריה, באוגוסט 1996, בשילוב עם נאומים חוצבי להבות שנשמעו בסוריה, הניעו סורילוגים ישראלים רבים להביע חששות שהסיכויים להתלקחות חדשה בין סוריה לישראל הגיעו לרמה מסוכנת.² משקיפים רבים לענייני האזור ייחסו את ההידרדרות הפתאומית הזאת באווירה, משלום למלחמה, לבחירתו של בנימין נתניהו לראשות-הממשלה ב-29 במאי 1996, ולהקשחה – כפי שהיא נתפסה בעיני הסורים – בעמדותיה של ישראל במשא-ומתן, הן במסלול הסורי והן במסלול הפלשתיני.

אולם סקירת עמדותיה של ממשלת נתניהו בסוגיות הקשורות בתהליך המדיני (הקרוי בלשון סגי נהור "תהליך השלום") אינה מאששת את הטענות הללו. זאת ועוד, בחינת עמדותיה האסטרטגיות של סוריה ועדיה באזור, בשילוב עם תפיסותיה ביחס לישראל, בעבר ובהווה, מעוררת ספקות רציניים באמינות הטענות כי אסד קיבל החלטה "אסטרטגית" לעשות שלום עם ישראל.³ תקוותיהם של מעוז ושל מלומדים נוספים, שהוזכרו

¹ במאמר שפרסם בג'רוז' **לם פוסט** (9.9.93) צפה מעוז שבתמורה לנסיגה ישראלית מכל רמת-הגולן לן תסכים סוריה לכינון יחסים דיפלומטיים מלאים, לנסיגה הדרגתית במשך שבע שנים או יותר, ולפירוז הרמה.

² באוקטובר 1996, למשל, אמר תא"ל עמוס גלעד לוועדת החוץ והביטחון של הכנסת כי "הסורים מדברים על אופציה צבאית, מתכוננים אליה, והיא תבצע בהתאם להתפתחויות". **ערוץ 2** של הטלוויזיה הישראלית, לית, 15.10.96. נוסף על כך, פרופ' זאב מעוז, מנהל מרכז יפה למחקר רים אסטרטגיים שליד אוניברסיטת תל-אביב, הזהיר כי מדיניותו של ראש-הממשלה נתניהו הגדילה את הסיכויים שסוריה תפתח במלחמה: **הארץ**, 18.8.96.

³ מצדדי התפיסה של החלטה "אסטרטגית" טוענים כי החלטתו של אסד להצטרף לתהליך השלום מבטאת שינוי יסודי בעמדתה של סוריה כלפי ישראל, ונכונות להכיר בזכותה של ישראל להתקיים באזור, בתנאים מסוימים. הם פקנים דוחים את הרעיון שחל שינוי אצל אסד. הם מייחסים משמעות מסורתית יותר לתפיסה, וסבורים שהצטרפותו לתהליך השלום היא תרגיל שנועד להקל על השגת היעד קצר-הטווח – החזרת רמת-הגולן.

⁴ יצחק רבין, למשל, הכריז כי "מי שמדבר על נסיגה מרמת-הגולן מפני קיר את ביטחון ישראל" **ג'רוזלם פוסט**, 26.10.92. על דברים אלה חזר כעבור שנתיים שרה-ביטחון דאז, אהוד ברק: **ג'רוזלם פוסט**, 18.8.94.

⁵ קולונל (דימי) ארווינג קטר, צבא ארצות-הברית: **ג'רוזלם פוסט**, 3.3.93.

שון פיין (Shawn Pine) הוא חוקר בתחומי צבא ואסטרטגיה, וכן הנו עמית מחקר במרכז **אריאל למחקרי מדיניות** מיסודו של **נתיב**. מאמריו בנושאי מדיעין צבאי רואים אור גם בעיתונות המקצועית בארצות-הברית. ש"פ פרסם גם בחוברות קודמות של **נתיב**. מחקרו על היקפו של הצבא המצרי ראה אור כנייר עמדה מסי 6 של מרכז אריאל.

עמדותיה של סוריה כלפי ישראל

סוריה, כמו רוב מדינות ערב, התייחסה לישראל, מסורתית, כמו אל ישות זרה ושואפת התפשטות שנכפתה עליהן בעבר על-ידי המעצמות הקולוניאליות האירופיות. סוריה מגדירה את הסכסוך שלה עם ישראל במושגי קיום, ומאמינה שהסכסוך הערבי-ישראלי הוא מאבק הישרדות בין שתי תנועות שאין כל אפשרות ליישב ביניהן.⁶ נוסף על כך, סוריה רואה בישראל מכשול להגשמת שאיפות ההתרחבות שלה לעבר הגבולות ההיסטוריים, הצודקים והטבעיים שלה, לדעתה. גבולות אלה כוללים את לבנון, את ירדן ואת ישראל של ימינו. עמדתה של סוריה בקשר לישראל, הרואה בה ישות נכרית ובלתי-רצויה באזור, היתה מאז ומעולם נושא מרכזי בעיתונות הסורית, הנמצאת בשליטת הממשל.⁷ ולבסוף, סוריה רואה את עצמה כמנהיגת הפר-לאומיות הערבית ורואה בקיומה של ישראל את אסונה של תנועה זו.⁸

הדעה כי נכונו של אסד לשאת ולתת עם ישראל אינה מצביעה על שינוי יסודי במדיניותו של המשטר הסורי כלפי ישראל שואבת חיזוק נוסף מסקירת הצורה שבה ניגש אסד למשא-ומתן. אסד דחה את רוב הרעיונות לנורמליזציה של היחסים עם ישראל. הוא רואה בהסכם שלום עם ישראל מחיר שיש לשלם כדי לקבל לידיו בחזרה את רמת-הגולן. אין בתפיסתו בנוגע להסדר הסופי דבר מסממני הלוואי של יחסים נורמליים, כגון סחר, גבולות פתוחים או יחסים דיפלומטיים מלאים. קיצורו של דבר, תפיסת השלום בעיני אסד שונה מזו של ישראל, ודומה להסכם אי-לחמה יותר מאשר להסכם שלום.⁹

מטרותיה האסטרטגיות של סוריה

ב-6 ביוני 1996 הביע שבתאי שביט, ראש המוסד, את הסתייגותו ביחס לשאיפתו של אסד לעשות שלום עם ישראל, וסתר את האמונה הרווחת בקרב רבים מהסורילוגים בישראל כאילו אסד קיבל החלטה אסטרטגית בכיוון זה.¹⁰ כך או כך, סטייתו של אסד מאסטרטגיית העימות המסורתית כלפי ישראל, נועדה להשיג שלושה יעדים עיקריים:

1. להרחיב את עצמתה ואת שליטתה של סוריה באזור "הסהר הפורה" ולבסס אותן, נוכח המציאות הפוליטית החדשה.
2. לגשר פערים בין סוריה לארצות-הברית על מנת להקל את הגשמת היעד הראשון ולהחליש את תמיכתה של זו בישראל.
3. להעניק לגיטימציה לשלטונה של סוריה בלבנון.¹¹

חשוב לזכור כי סוריה, כמו רוב המדינות והארגונים המוסלמיים באזור, מתייחסת לסכסוך בינה לבין ישראל בראייה ארוכת-טווח, ורואה בסכסוך הערבי-ישראלי רק שלב נוסף במאבק ההיסטורי בין האיסלאם למערב. בהשוואת מאבקם הנוכחי של הערבים עם מאבקם נגד הצלבנים והטמעת הרעיון הזה באוכלוסייה הסורית, מבהיר אסד כי נוכחותה של ישראל באזור היא עניין בן-

חלוף, ושכופו של דבר יהיה גורלה של ישראל כגורלם של הצלבנים. על בסיס התייחסותו ההיסטורית למאבק, אסד משוכנע שמאזן הכוחות באזור יטה לבסוף לטובת הערבים, ושהכחדתה של ישראל באזור תושג בסופו של דבר. כדי להקל על השגת היעד הזה, העדיף אסד לפתוח בתהליך מדיני על מנת להבטיח שדעתה של סוריה תישמע בעת סיכומו של התהליך ועל מנת להגשים את יעדה של סוריה בטווח הקצר, דהיינו: החזרת רמת-הגולן, גיבוש הסיפוח דה-פקטו של לבנון, אפשרות להשפיע על התהליך המדיני, הבטחת המשך סיוע החוץ וההשקעות הזרות, ותחילת שחיקתה של תמיכת ארצות-הברית בישראל.¹²

החלטתו של אסד להצטרף לתהליך השלום הושפעה על-ידי שלושה אירועים משמעותיים: קריסתה של ברית-המועצות, שמשמעה היעלמות הפטרונות העיקרית של סוריה; תבוסתה של עירק במלחמת המפרץ, שצמצמה את הסיכויים להתפרצותה של מלחמה נוספת בין ישראל לערבים, והשינויים שחלו, לדעתו, במדיניותה של ארצות-הברית בכל הנוגע לערכה האסטרטגי של ישראל, עקב שני האירועים הנוכחים.¹³

התהליך המדיני – השלום – העמיד בפני סוריה דילמה מעניינת. תהליך זה הוא אמנם האפשרות המעשית היחידה של סוריה להשגת יעדיה העיקריים לטווח הקצר, אבל מיתון הסכסוך שלה עם ישראל יערער את מעמדה האסטרטגי החשוב באזור כחלוצת המאבק הקיומי של הערבים נגד ישראל, ולפיכך הוא סותר את האינטרסים האסטרטגיים הסוריים לטווח הארוך.

הברית הסורית-אירנית

על מנת להקל על עצמה להשיג את יעדיה האסטרטגיים, כרתה סוריה ברית אזורית דה-פקטו עם אירן. לכאורה, הברית הסורית-אירנית היא מערכת יחסים אופנת תעלומה: החזון הפר-ערבי החילוני של סוריה בדבר "אומה ערבית משולבת" אינו עולה בקנה אחד עם יעדה של אירן, שלפיה יש להקים "עולם איסלאמי מאוחד". בטווח הארוך, שני החזונות האלה עתידים אמנם להתנגש, אבל הברית הסורית-אירנית מקנה כיום תועלת אידיאולוגית ומוחשית לשתי המדינות. ברית זו משקפת התלכדות אינטרסים הדדית, מאחר ששתי המדינות מתנגדות ליעדי "הסדר העולמי החדש" בהשראתה של אמריקה.¹⁴ בעיני שתי המדינות, היעדים הכלולים במושג "סדר עולמי חדש" נתפסים כאנטי-תזה למשטרים שלהן. תמיכתה של ארצות-הברית בתהליך המדיני הישראלי-פלשתיני, חיסול הטרור וקידום הדמוקרטיה וזכויות האדם באזור, נתפסים כאוימים-בכוח על קיומם של המשטרים הנוכחיים בסוריה ובאירן.

הצלחת התהליך המדיני הערבי-ישראלי תצמצם במידה רבה את השפעתן של שתי המדינות ואת יכולתן להגשים את יעדיהן האסטרטגיים בטווח הארוך. שתי המדינות מפיקות תועלת רבה מהתנגדותן הקולנית לקיומה של המדינה היהודית. יישוב הסכסוך הערבי-ישראלי בדרכי שלום יפחית מחשיבותן, ובה בעת יחזק את מעמדן של מצרים, של ערב הסעודית ושל ישראל באזור. נוסף על כך, צמצום הטרור באזור ישלול משתי מדינות אלה את הכלי

⁶ מייקל אייזנשטדט, "Arming for Peace? Syria's Elusive Quest for Strategic Parity," (Washington: Foreign Policy Research Institute, 1993), p. 2.

⁷ העיתון אל בנת, למשל, הנמצא בשליטת הממל, ש, חזר ואמר כי "יעתיד האזור לא יהיה אלא עתיד ערבי": ג'רוזלם פוסט, 26.6.96.

⁸ מ' זוהר, דיאב, "Have Syria And Israel Opted For Peace?" p. 78.

⁹ משה מעוז, "Syrian-Israeli relations and the Middle East Peace Process," Orbis, Vol. 31, No. 2, Summer 1987, p. 13.

¹⁰ נוסף על משה מעוז, הד-עה שאסד מוכן לעשות שלום עם ישראל הושמ'עה תחילה גם מפי אלוף אורי שגיא, לשעבר ראש אמ"ן. שביט סבר שהח-לטתו של אסד לשאת ולתת עם ישראל היתה החלטה טקטית ולא אסטרטגית: ריאיון לקול ישראל, 7.6.96.

¹¹ יעדים אלה תוארו ברא-יונות עם עמוס גלבוע.

¹² שאיפתה של סוריה להחליש את תמיכתה של ארצות-הברית ב-ישראל תוארה על-ידי תא"ל עמידרו: ג'רוזלם פוסט, 12.6.96.

¹³ אייזנשטדט, שם, עמ' 10.

¹⁴ וליד פארס, "The Syria-Iran Axis," Global Affairs, Vol. VII No. 3, Summer 1992, p. 83.

העיקרי להפעלת השפעתן באזור ובזירה הבינלאומית. ולבסוף, דמוקרטיזציה של האזור, והדאגה לזכויות האדם הנלוות לה, עלולה להביא להפלתם של המשטרים הקיימים כיום בשתי המדינות.¹⁵

המשטרים בטהרן ובדמשק רואים בברית ביניהם משקל נגד לאיומים האזוריים הנשקפים מצד מעצמות אזוריות אחרות. שתיקה רואת בברית צעד שיקל על השגת היעדים האסטרטגיים שלהן בלבנון.¹⁶ סוריה משמשת צינור מעבר להזרמת נשק אירני לטרוריסטים של החיזבאללה. בתמורה לכך, החיזבאללה משרת גם את עניינה של סוריה ומאפשר לה להדק את אחיזתה בלבנון. זאת ועוד, סוריה ניצלה את התקפות הטרור של החיזבאללה על ישראל גם כמנוף בשירות השלום שלה עם מדינה זו.¹⁷ ולבסוף, אירן סייעה להתעצמותה הצבאית של סוריה בכך שהעמידה לרשותה את הכספים שזו נזקקה להם נואשות.

הברית בין סוריה לאירן עשויה גם להקנות לה הזדמנות לנצל את השפעתה אם אירן תגשים את הציפיות ותצטייד תוך זמן קצר בנשק גרעיני. נוסף על התועלת המידית שמעניקה להן הברית, שתי המדינות רואות בה מכשיר שיקל על השגת מספר מספר מטרות בטווח הבינוני והארוך, כגון:

1. כינון גוש ערבי-איסלאמי שיתייצב מול ההשפעה ההגמונית של ארצות-הברית באזור.
2. בניית יכולת צבאית משמעותית, שבכוחה להרתיע כל איום אפשרי.
3. הקמת זירת השפעה גיאואסטרטגית, עד שמצרים, תורכיה ואלג'ירי יפלו לידי הרדיקליזם האיסלאמי.
4. פיתוח וטיפוח רשת טרור בינלאומית, שתקל על הרחבת השפעתן.¹⁸

הברית הסורית-אירנית מבשרת שינוי אפשרי במאזן הכוחות באזור. שתי המדינות השקיעו משאבים לא מבוטלים בפיתוח היכולת הצבאית שלהן ובחיזוקה, בנשק קונוונציונלי ולא-קונוונציונלי כאחד. יתר על כן, ישנם סימנים של שיתוף-פעולה בין שתי המדינות בפיתוח טכנולוגיה צבאית. מקורות מודיעין סבורים, למשל, ששתי המדינות משתפות פעולה בפיתוח טכנולוגיה של טילי שיוט.¹⁹ על אף הסתירה ביעדיהן של שתי המדינות בטווח הארוך, הברית היא מכשול רציני בפני התהליך המדיני, והיא מהווה איום ישיר על רבות מהמדינות הקטנות יותר באזור. בסופו של דבר, הצלחתה של ברית זו לעצב את פני האזור מחדש ולסכל את ההתקדמות הנוכחית לשלום תהיה מותנית, במידה רבה, בהצלחתה של הקיצוניות האיסלאמית להתפשט בכל רחבי האזור.

יכולת צבאית

ל הנייר, סוריה מהווה איום צבאי אדיר-יכולת על שכנותיה, והיא השקיעה משאבים עצומים בבניית כוחה הצבאי. בניסיונותיה העקרים להגיע לאיזון צבאי עם ישראל, השקיעה סוריה בצבאה כ-65 אחוזים מתקציבה השנתי. החתירה להשגת שוויון צבאי אסטרטגי עם ישראל הגיעה לממדים כאלה עד שחוללה במדינה משבר כלכלי חמור.²⁰

ההתעצמות הצבאית של סוריה מאז מלחמת המפרץ כוללת רכש של 150 טילי "סקאד C" מצפון קוריאה; 600 טנקי T-72 מרוסיה וממדינות הגוש הסובייטי לשעבר; 48 מטוסי מיג-29 ו-24 מטוסי סוחוי-24 מרוסיה, והקמת שתי דיוויזיות משורייתות סדירות נוספות.²¹ מימון ההתעצמות הזאת התאפשר בזכות מענק של 2 מיליארד דולרים מערב הסעודית, שניתן לסוריה כחוקרה על השתתפותה במלחמת המפרץ.

כוחות היבשה הסוריים מאורגנים כיום בקורפוס רמת-הגולן ובקורפוס הלבנוני. הם מקיפים 11 דיוויזיות, ובהן 6 דיוויזיות משורייתות, 3 דיוויזיות ממוכנות, דיוויזיה של משמר הרפובליקה ודיוויזיה אחת של כוחות מיוחדים.

קורפוס I פרוס באזור רמת-הגולן, והוא כולל את הדיוויזיות המשורייתות 1, 3 ו-9, וכן את הדיוויזיות הממוכנות 5 ו-7. קורפוס II פרוס באזור לבנון, ומורכב מדיוויזיה ממוכנת 10, דיוויזיה משורייתת 11, דיוויזיה מוצנחת 14 ושבע טיבות של כוחות מיוחדים. דיוויזיית משמר הרפובליקה ודיוויזיה משורייתת 569 חונות סביב דמשק, להבטחת הבירה והמשטר. צבאה הסדיר של סוריה מונה 408 אלף איש, ו-400 אלף איש נוספים במילואים, ויש לה 4,500 טנקי מערכה עיקריים ויותר מ-640 מטוסי-קרב ו-100 מסוקי-קרב.²²

אולם למרות ממדיו המרשימים, הצבא הסורי סובל מבעיות לוגיסטיות ומבצעיות חמורות. המחסור במטבע חוץ וקריסתה של ברית-המועצות הוציאו מכלל פעולה חלק ניכר ממכונת המלחמה הסורית. כרבע מהשריון הסורי אינו נמצא בכושר מבצעי מלא והוצב בעמדות הגנה נייחות, וסוריה מתקשה להשיג חלפים למטוסי-הקרב שלה.²³ זאת ועוד, דומה ששאירתה של סוריה להגיע לאיזון צבאי קונוונציונלי עם ישראל איבדה את להיטותה, מאחר שסוריה צמצמה ב-1994 את צבאה ב-88 אלף איש בערך, וכיום היא מוציאה לצורכי ביטחון כ-20 אחוזים פחות ממה שהוציאה ב-1990.²⁴

סוריה מפגרת הרחק מאחורי רוב המעצמות האזוריות בחתירתה להשגת נשק גרעיני, והיא מעדיפה, במקום זאת, להתרכז ביכולת קונוונציונלית וב"נשק הגרעיני של העניים", כגון נשק ביולוגי וכימי. עם זאת, ב-1988 פתחה סוריה בתכנית להקמת שישה כורים גרעיניים בהשקעה של 3.6 מיליארד דולרים, ו-Jane's Defense Weekly דיווח ב-1994 שסוריה "הצטרפה למאמץ להשגת נשק גרעיני".²⁵ סוריה מחפה על התכנית הגרעינית הצנועה שלה בהתחמשות בנשק כימי, וההערכה היא שכושרה בתחום זה עולה כיום על מה שהיה לעירק לפני מלחמת המפרץ.²⁶ סוריה החלה לייצר ראשי-נפץ כימיים לטילים בכוחות עצמה עוד ב-1985, וכעת היא מייצרת מדי שנה כמה מאות טונות של גז חרדל וגז עצבים סארין.²⁷

הגורם המוביל העיקרי בתחום הנשק הלא-קונוונציונלי הסורי הוא CERS: Centre d'Etudes et de Recherche Scientifique ("מרכז ללימודים ולמחקר מדעיים"). CERS הוא מרכז מחקר אזרחי, כביכול, המקיים קשרים ענפים עם שלל מוסדות מחקר בכל רחבי העולם.²⁸ המרכז מילא תפקיד מרכזי ביבוא של רכיבי טילים סיניים למפעלים בסוריה.²⁹ זאת ועוד, סוריה הצליחה להצטייד במגוון מרשים של מערכות שיגור של טילים בליסטיים עבור הנשק הכימי והביולוגי שלה. נוסף על 150 טילי "סקאד C" הצפון-

¹⁵ שם.

¹⁶ חשיבותה האסטרטגית של הברית בין סוריה לאירן הובלטה על-ידי שגריר סוריה בטהרן, אחמד אל-חסן, שהכריז כי השתתפותה של סוריה בתהליך השלום לא תהיה על חשבון יחסיה עם אירן: טהרן טיימס, 1.1.96.

¹⁷ ג'רוזלם פוסט, 12.4.96.

¹⁸ מארס, שם, עמ' 85-86.

¹⁹ ג'רוזלם פוסט, 12.4.96.

²⁰ משה מעוז, From War to Peacemaking (Oxford: Oxford University Press, 1995), p. 189.

²¹ אייזנשטדט, שם, עמ' 40.

²² המאזן הצבאי 1993-94.

²³ אנתוני קורדסמן, כפי שצוטט בג'רוזלם פוסט, 1.11.96.

²⁴ הדוח של הסוכנות האמ-ריקנית לפיקוח על פי-רוק החימוש לשנת 1995.

²⁵ ג'רוזלם פוסט, 7.8.94.

²⁶ אהוד ברק, לשעבר הר-מטכ"ל: ג'רוזלם פוסט, 8.12.91.

²⁷ Center for Defense and International Strategic Studies, הדוח על סוריה לשנת 1996.

²⁸ המאזן הצבאי 1995-96.

²⁹ Center for Defense and International Strategic Studies, 19.8.96.

קוריאניים, המגיעים לטווח של 600 ק"מ, יש ברשותה של סוריה 100-200 טילי "סקאד B", ונמסר כי לאחרונה החלה לייצר טילי "סקאד C" בכוחות עצמה, לאחר שצפון קוריה, סין ואירן סייעו לה בהקמת המפעלים.³⁰

האם פנינו למלחמה?

בספטמבר 1996 העבירה סוריה את הדיוויזיה המוצנחת 14 ואת דיוויזיה ממוכנת 10 אל המורדות הצפוניים של החרמון, והסלימה את המתח בינה לבין ישראל. העובדה שמלחמת יום כיפור נפתחה בפשיטת קומנדו סורי על מוצב החרמון לא נעלמה מעיני הפרשנים הצבאיים בישראל.³¹ הסלמה פתאומית זו הניעה את הסוריוולוגים הישראליים, שצידדו בהשקפה כי אסד קיבל החלטה אסטרטגית לעשות שלום עם ישראל, להביע דעה שצעדיו של אסד נובעים מתחושת תסכול בגלל העיכובים בתהליך המדיני. הם הזכירו שמלחמת יום כיפור נפתחה משום שסאדאת היה מתוסכל מכך שיוזמת השלום שלו ב-1971 לא זכתה להתייחסות רצינית. לעומת זאת, הסוריוולוגים שפקקו בכך שהנמר אסד החליף את חברבורותיו, והפך מנושא הדגל של הפן-ערבים לעושה שלום, טענו כי הזאת הכוחות הסוריים לא נבעה מתסכול בגלל התהליך המדיני ה"תקוע", אלא מתחושתו של אסד שההתעסקות במסלול הישראלי-פלשתיני דוחקת את סוריה לשוליים, וכי המהלך שלה נועד אפוא להחזיר אותה למרכז התהליך באזור.

אבל חשוב לציין, בלי קשר לכוונות שהסתירו מאחורי תזוזת הכוחות הסוריים בספטמבר 1996, שקריסתה של ברית-המועצות, ותבוסתה הצבאית של עירק במלחמת המפרץ, געו ביכולתה של סוריה לנהל מתקפה צבאית ממושכת נגד ישראל. קיימת אמנם אפשרות להתפרצות של מלחמה מוגבלת, אבל אפשרות זו אינה סבירה, נוכח הפער העצום בין מחירה של מלחמה כזאת לתועלת הצפויה ממנה. אם סוריה תשיג הפתעה אסטרטגית, ייתכן אמנם שתשיג הישגים טריטוריאליים מוגבלים ברמת-הגולן ותנסה להשיג הפסקת-אש לפני שישראל תצא להתקפת-נגד, אבל מול הישגים אפשריים אלה ניצבת האפשרות שסוריה תקבל משכנותיה סיוע מוגבל בלבד, והיא תיאלץ לספוג לבדה, למעשה, את מלוא עצמתה של המהלומה הצבאית הישראלית. במקרה של מלחמה כזאת, סוריה תהיה מבודדת, ולא תיהנה מתמיכה צבאית או מדינית של מעצמה גדולה.³² ללא תמיכה מסוג זה, סוריה תיהרס, מבחינה צבאית, על-ידי צבא ישראלי שידיו לא יהיו כבולות באילוצים גיאוגרפיים מעצמתיים. תבוסה כזאת תגרום לחורבנו של הצבא הסורי, תשים קץ ליכולתה של סוריה להגשים את יעדיה האסטרטגיים העיקריים, וקרוב לוודאי שתבאי להפלת המשטר הנוכחי. אין להניח שסוריה תצא להרפתקה צבאית מסוכנת כזאת, שתסכן באבדן שליטתה בלבנון ותפגע ביכולתה לתפוס את ההגמוניה באזור בעתיד. החשיבות הפחותה של החזרת רמת-הגולן בעיני סוריה, בהשוואה לאינטרסים שלה בלבנון ובעירק, הובלטה על-ידי פקיד ירדני בכיר שאמר כי:

לבנון חשובה לסוריה פי עשרה מהגולן, ועירק חשובה לסוריה פי עשרה מלבנון. סוריה יכולה לחיות לנצח

בלי רמת-הגולן, אבל היא לא יכולה להרשות לעצמה מצב שבו עירק תיכנס לתחום השפעתן של ארצות-הברית או של בעלות-בריתה באזור.³³

סביר הרבה יותר אפוא שאסד יחזור אל היעד האסטרטגי הסובייטי מהתקופה שקדמה למלחמת יום כיפור, דהיינו, שמוטב להשאיר את האזור במצב של "לא שלום ולא מלחמה", ולא ילך בדרכו של סאדאת ויזום מלחמה מוגבלת. אסטרטגיה כזאת תיטיב לשרת את האינטרסים האסטרטגיים של סוריה באזור. אם אסד יצליח להחזיק את האזור במצב של "מתח מבוקר", יעלה בידו לנצל את חרדותיו של המערב מפני מלחמה באזור ולתמרן אותו כדי שיפעיל לחצים בינלאומיים על ישראל ויאלץ אותה לגלות היענות רבה יותר לתביעותיה של סוריה. אסטרטגיה כזאת גם תאפשר לאסד לשמור על מעמדה של סוריה כנושאת הנס במאבק הפן-ערבי נגד ישראל, ותשאיר בידיו את הגמישות לבניית גשרים אל המערב. וחשוב מכך, מצב של לא מלחמה ולא שלום יאפשר לאסד להתחמק מההשלכות המזיקות של השלום על המשטר הסורי, כגון: דחיקתה של סוריה לשוליים כגורם באזור, חיזוקה של ירדן על חשבונה של סוריה, השתחררות הפלשתינים מהשפעתה של סוריה, ומתן אפשרות לישראל להיות מקובלת באזור ולהפוך ליריבתה של סוריה בזירה.³⁴ סוריה תישען על כושר ההרתעה שלה, מכוח הנשק הבליסטי והלא-קונוונציונלי שלה, ותבצר את מערכי ההגנה שלה כדי להרתיע התקפה אפשרית מצד ישראל. סוריה תמשיך ליטול חלק בתהליך המדיני, אם כי לפי התנאים שלה, ובה בעת תמשיך בחתירתה להשגת אפשרות צבאית ממשית, למקרה שהתהליך ייכשל, כדי להחזיר את רמת-הגולן לריבונותה. על מנת לרכך את עמדתה של ישראל לתביעותיה של סוריה, ינצל אסד את שלומו הטרוריסטים בלבנון וילחץ על ישראל לוותר, או כדי לכפות עליה נסיגה חד-צדדית מדרום לבנון.

חרף השתתפותה בתהליך המדיני, סוריה לא תקריב דבר מערכי היסוד שלה כדי להשיג את החזרת רמת-הגולן. חשוב לזכור שהמשטר הסורי דוחה את עקרונות היסוד של הנורמליזציה עם ישראל, ורואה בביטויי השלום, כמו דמוקרטיזציה פוליטית ותלות כלכלית הדדית, צעדים המאיימים על אריכות ימיו של המשטר ועל יציבותו. לפיכך, כל עוד המשטר הסורי הנוכחי קיים, משך קיומו של כל הסכם בין סוריה לישראל והצלחתו יהיו תלויים ביכולתה של ישראל לשמור עליונותה הטקטית והאסטרטגית, כפי שהיא נתפסת בעיני הסורים, ולא בשינויים יסודיים בעמדותיה של סוריה ובתפיסותיה כלפי ישראל.

התהליך המדיני – לאן?

התהליך המדיני, שראשיתו בוועידת מדרד, שיפר את מעמדה של ישראל באזור מבחינה שולית בלבד. נוסף על העינות ההיסטורית, התרבותית וחדתית, רוב מדינות ערב עדיין רואות בישראל איום כלכלי וצבאי הגמוני על התחרות בין הערבים על מעמד הבכורה באזור. למדינות העיקריות באזור יש אינטרסים כלכליים ומדיניים מוקנים לאפשר לישראל להיות גורם שישתלב באזור במלואו.

³⁰ דווח במהדורת החדשות של ערוץ 2, 19.8.96.

³¹ ג'וזלם מוסט, 19.9.96.

³² יגבני פרימקוב, שר-החוץ הרוסי דאז, הודיע שרוסיה לא תתמוך בפי-עולה צבאית של סוריה נגד ישראל: רשות השידור של ישראל, 1.11.96.

³³ FBIS NES-88-96, May 6, 1996, p. 16.

³⁴ Barry Rubin, Modern Dictators, (New York: New American Library, 1987), pp. 226-7.

1. אי השגת הסדר סופי בין ישראל לרשות הפלשתינית בסוגיות חשובות כמו מעמדה של ירושלים, זכויות המים, או זכות השיבה של הפלשתינים.
2. התפיסה של אסד שהוא מפסיד את נס הלאומיות הפן-ערבית לטובת מדינה יריבה, כמו למשל עירק או אירן. אין להניח ששתי מדינות אלה יפסיקו את תמיכתן בארגונים האיסלאמיים הקיצוניים בלבנון. אם סוריה תחשוב ששליטתה בלבנון נתונה בסכנה, ותאלץ לבחור בין ביטול הסכם השלום עם ישראל לבין אבדן לבנון, היא תבחר באפשרות הראשונה.
3. אי הצלחה להשיג את הסיוע הכלכלי המצופה ממדינות המערב.
4. שינויים במשטר בסוריה. משטר סורי חדש יעמוד בפני פיתוי ניכר לבטל את ההסכם כדי להפגין את דבקתו בעקרונות הפן-ערביים.

סיכום

וסחת "שטחים תמורת שלום", המהווה בסיס לתהליך המדיני הנוכחי, הסתבכה בגלל חוסר הבהירות ובגלל חוסר הסימטריה הטבועים בה, מאחר שהיא מנסה להמיר שטחים, הניתנים למדידה אמפירית, באידיאל שקשה להגדירו מבחינה מושגית ואמפירית, והניתן לפרשנויות שונות. החלטות מדיניות, כגון פשרה טריטוריאלית, לעולם אינן מתקבלות על בסיס שיקולי ביטחון בלבד. במקרים רבים, לחצים פנימיים, אזוריים ובינלאומיים מאלצים מנהיגים פוליטיים לקבל החלטות גם בלי להתחשב בשיקולי ביטחון. לעתים קרובות, הציפייה לתועלת חברתית, כלכלית או פוליטית מניעה את המנהיגים לקבל על עצמם סיכונים ביטחוניים אפשריים. אבל מנהיגים המקבלים על עצמם סיכונים כאלה תוך פירות בערכם של שיקולי ביטחון לגיטימיים, או תוך התעלמות מהם, או על-ידי קבלת נתונים התומכים ברעיונות שגובשו מראש בקשר להחלטות הפוליטיות המועדפות, מתכחשים לאחירותם כמנהיגים.

יכול להיות שנוסחת "שטחים תמורת שלום" היא הנוסחה הטובה ביותר, ואולי אף היחידה, ליישוב הסכסוך הערבי-ישראלי, בסופו של דבר, אבל הזמן הנוכחי אינו נוטה חסד לפתרון מסוג זה. תקוותו של שמעון פרס, לשעבר ראש-הממשלה, להקמת מזרח תיכון שיהיה "דומה מאוד לסקנדינביה", היא עדיין בגדר חזון באספמיא. אחרי התמוטטותה של ברית-המועצות וקץ היריבות בין מעצמות-העל, הבריתות האזוריות נעשו בעייתיות יותר. במובן זה, המזרח התיכון שאחרי המלחמה הקרה דומה יותר לאירופה של המאה ה-18, שבה משלו בכיפה שאיפות הגמוניה, יריבויות סביב מאזני כוחות ודילמות ביטחוניות, יותר משהשתקף בה חלק מ"סדר עולמי חדש".

בתנאים אלה, וכל עוד לא הוכיחו שכנותיה של ישראל את יכולתן לפתור את בעיות היסוד החברתיות והכלכליות שלהן, שהן בסיס כוחה של הקיצוניות האיסלאמית, אין לישראל בררה אלא להעדיף את שיקולי הביטחון שלה ■

נסיגתה של ישראל מהשטחים לא תשפר את התייחסותם של הערבים, הרואים בישראל פולש זר ובלתי-רצוי באזור, ולא תפתור אף אחת מבעיות היסוד של הסכסוך. נסיגתה של ישראל מהשטחים לא תקטין במידה משמעותית את הסיכוי להתפרצות מלחמה ערבית-ישראלית נוספת בעתיד. רוב המומחים לענייני האזור מסכימים שהרתעת מלחמה נוספת בין ישראל לערבים היא פועל-יוצא של ראיית הערבים כי מאזן הכוחות בינם לבין ישראל נוטה עדיין במידה רבה לטובת ישראל. אם תפיסה זו תשתנה, כי אז יגדל הסיכוי להתפרצות מלחמה נוספת בין ישראל לערבים, בלי קשר להמשך אחיזתה של ישראל בשטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים.

למרבית האירונים, נסיגתה של ישראל מרמת-הגולן עלולה דווקא להחיש את התפרצותה של מלחמה נוספת. נוכחותו של צה"ל ברמת-הגולן, בקרבה מידית לדמשק, היא גורם מרתיע רב-עצמה בפני תוקפנות סורית. הסגת הכוחות תפגע ביתרון האסטרטגי של ישראל ותנמיך את הרף שבו עשויה סוריה לחשוב – ביחד עם כוחות קואליציה נוספים – שהיא הגיעה לשוויון צבאי עם ישראל. בסופו של ניתוח, הסיכוי להתפרצותה של מלחמה נוספת ייחרץ במידה רבה על-פי מידת הצלחתה – או כישלונה – של הקיצוניות האיסלאמית להתפשט באזור, ולא דווקא על-פי התקדמות ממשית ביישוב הסכסוך הערבי-ישראלי.

אחד הטיעונים הרציניים שהועלו בזכות חתימת הסכם שלום עם אסד הוא המחשבה שאסד מכבד הסכמים שהוא חותם עליהם. אבל ההנחה שאסד מכבד הסכמים היא הנחה כוזבת. אסד ידוע כמי שהפר בעבר הסכמים, ויותר מפעם אחת, שלא נראו לו כמשרתים את מיטב האינטרסים של סוריה, וביניהם:

1. ההבנות בדבר "קווים אדומים" שהושגו עם ישראל ב-1 באפריל 1976. על-פי הסכמים אלה השלימה ישראל עם כניסת הכוחות הסוריים ללבנון, ואסד הסכים לא לפרוס בלבנון מטוסים, טילי נ"מ או יותר מחטיבה אחת. אסד הפר את כל שלושת ההסכמים ב-1981, כאשר הטיס כוחות ללבנון במסוקים ופרס טילי נ"מ באזור זחלה.³⁵
2. שלוש התחייבויות להסיג את הכוחות הסוריים מלבנון. הסכמי ריאד-קהיר, מאוקטובר 1978, הצהרת פס מ-1982, והתחייבותו כלפי הלבנונים לפתוח במשא-ומתן על הוצאת כוחות מבירות ומעמק הבקאע.³⁶
3. 16 הסכמים לפחות עם תורכיה, בקשר לסיוע שמושיטה סוריה למורדים הכורדים הנאבקים בתורכיה.³⁷

על-פי התנהגותו זו בעבר, קשה מאוד להניח אפוא שהסכם סורי-ישראלי כלשהו יעמוד במבחן הזמן. הדברים נכונים במיוחד בקשר לכל הסכמי הפירוז או צמצום הכוחות ברמת-הגולן. אסד יראה בהסכמים כאלה פגיעה בריבונות הסורית, ויראה לעצמו חובה להפר אותם בעקבות שינויים באינטרסים האסטרטגיים.

הגורמים האפשריים העלולים להניע את המשטר הסורי להפר בעתיד כל הסכם שלום או הסדר שלום עם ישראל, כוללים:

³⁵ דניאל פייס, במאמר שפרסם בג'ורנל פוסט, 19.8.94.

³⁶ פייס, שם.

³⁷ ג'ורנל פוסט, 9.11.94, 15.1.95-1.